

ADEL EN AANPASSING

Jhr. A.J. Gevers en A.J. Mensema, ed., *Van Ittersum. Kroniek van een Overijssels adellijk geslacht* (Zwolle: Waanders, 2009, 260 p., ill.)

Frederik Alexander Robert Arnold baron van Ittersum (1865-1939) werkte na zijn studie tot civiel ingenieur te Delft eerst bij de Nederlandsche Rhijn Spoorweg Maatschappij. Naderhand maakte hij carrière in de besturen van waterschap en provincie en van de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank, waarvan hij in 1915 voorzitter werd.

Uit de erfenis van zijn twee jaar eerder overleden vader verwierf hij grondbezit in Salland, het Overijsselse 'stamland' van de Van Ittersums. Hij breidde dit geleidelijk uit, onder meer door de aankoop van het landgoed Het Rosendal onder Heino in 1914. Dit proces leek in 1934 bekroond te worden door de verwerving van het gehele, in de nabijheid gelegen, ruim 263 ha grote landgoed Het Nijenhuis¹ (ooit eerder Van Ittersumbezit), toen dit door de familie Van Pallandt onder de hamer werd gebracht. Dit lukte toen echter niet: volgens een geloof-

Familie in fantasiekleding, afgebeeld in een arcadisch landschap, zeventiende eeuw. Volgens de familieoverlevering gaat het om het echtpaar Van Ittersum-Van Gulich en hun kinderen (doek; part. coll.; foto uit besproken boek)

waardig verhaal uit de kring van Van Ittersums pachters dacht hij bij de definitieve gunning de enige gegadigde te zijn, omdat zich verder alleen ‘boeren met petten’ bevonden in het lokaal waar deze plaats vond. Een beleggingsmaatschappij waarin de familie Ankersmit uit Deventer de scepter zwaaide en die door een stroman – met pet op – vertegenwoordigd werd, bleek echter de hoogste bidder te zijn en verwierf zo het landgoed. De verdere lotgevallen daarvan tot medio 1997 zijn door mij in grote trekken gereleveerd in de vierde jaargang van *Virtus*.² Wat ik daar nog niet vermeldde, was dat inmiddels een groot deel van het landgoed – minus het hoofdgebouw met de bouwhuizen en ongeveer 42 hectare land in de omgeving daarvan die eigendom bleven van de Provincie Overijssel – in en na 1987 eigendom werd van de Stichting Baron Van Ittersum Fonds.

Deze stichting ontstond in 1939 krachtens testamentaire beschikking van de ongehuwd overleden ir. Arnold (F.A.R.A.) baron van Ittersum. Deze bleek zijn gehele bezit te hebben ingebracht in een stichting met als doel het behoud van wat inmiddels Het Rozendaal was gaan heten en de ondersteuning van behoeftige leden van de familie Van Ittersum. Blijkens het voorwoord bij dit mooi verzorgde boek, van de hand van de per 1 januari 2010 afgetreden bestuursvoorzitter W.H. baron van Ittersum, markeert het diens aftreden (hij is opgevolgd door zijn zoon) en het zeventigjarig bestaan van de stichting.

Het bestuur heeft het mijns inziens wijze besluit genomen de samenstelling van deze ‘kroniek’ niet geheel in eigen hand te houden, maar de hulp in te roepen van de twee eminente kenners van de geschiedenis van Overijssel en specialisten op het terrein van de adelsgeschiedenis: jhr. A.J. Gevers en A.J. Mensema. Deze zullen vooral – woord vooraf en inleiding laten ons daarover enigszins in het onzekere – een belangrijke inbreng hebben gehad bij de samenstelling van de eerste hoofdstukken, waar het gaat om de rol van de familie in het Overijssel van de late Middeleeuwen en de Republiek en waarin voor de hedendaagse lezer niet gemakkelijk grijpbare begrippen als riddermatigheid en verschrijving als Statenlid aan de orde moeten komen (uitleg ter zake is de heren Gevers en Mensema uitstekend toevertrouwd; eerstgenoemde kan trouwens ook gelden als specialist op het gebied van de vroege geschiedenis der Van Ittersums, omdat hij recent het familiearchief opnieuw heeft geïnventariseerd). Wanneer men bepaalde als min of meer mythisch te kwalificeren overleveringen buiten beschouwing laat, verschijnen leden van de familie als historische gestalten in de veertiende eeuw, met als eerste bij naam bekende Wolf van Ittersum, schepen van Zwolle (omstr. 1334-1356, generatie I in de als bijlage gevoegde genealogie). Men heeft dan dus reeds te doen met een familie van stedelijke ‘optimaten’. Die gaan al vrij gauw ook een rol spelen op provinciaal niveau, met name door de verwerving van havezaten. Prominent onder de laat-middeleeuwse Van Ittersums was de jurist ‘Meyster Johan’ (omstr. 1382-1464), die de functies van onder meer landrentmeester van Salland en cameraar van Zwolle heeft bekleed. Een hoofdfiguur in de Overijsselse politiek van de late zeventiende en vroege achttiende eeuw was Robert van Ittersum tot Nijenhuis (1645-1705). Deze vertrouweling van de Koning-Stadhouder bekleedde tegen het einde van zijn leven lange jaren de hoogste functie in Overijssel: het drostambt van Salland. De Napoleontische tijd bracht voor de Van Ittersums diepgaande veranderingen die zij zowel positief als negatief zullen hebben gewaardeerd. De omwenteling van 1795 maakte een einde aan de bevoorrechte positie van de riddermatigen in het provinciebestuur, Anderzijds werd de titel van baron die diverse Van Ittersums al onder het ancien régime hadden gevoerd, nu officieel erkend, eerst – tijdens de inlijving van ons land bij het Franse Keizerrijk – door Napoleon, later onder Koning Willem I. Onder hem en diens opvolger vindt men Van Ittersums in de herstelde Ridderschap van Overijssel. Dit lichaam bestaat nog steeds – en telt nog steeds Van Ittersums onder zijn leden; diegenen onder hen die bestuurder zijn van het Baron van Ittersum Fonds dienen er in principe lid van te zijn – maar speelt sinds Thorbecke geen politieke rol meer.

Deze ontwikkelingen hebben invloed gehad op de structuur van de hier te bespreken kroniek. Waar de negentiende en twintigste eeuw ter sprake komen, valt de nadruk goeddeels op korte biografieën van individuele Van Ittersums. Opvallend is dat het gaat om levens die zich

Seina van Ittersum (omstreeks 1579-1634), portret in de trant van P. Feddes van Harlingen, 1615 (doek; part. coll.; foto uit besproken boek)

niet zelden bijna geheel buiten het 'stamland' (soms zelfs in Nederlands-Indië) afspelen. Uit deze levensberichten blijkt overigens dat vele leden van de familie zich uitstekend hebben weten aan te passen aan de veranderde tijdsomstandigheden, ook in die zin dat zij min of meer voor-aanstaande posities in de maatschappij hebben bereikt (recente voorbeelden zijn mr. G.E. baron van Ittersum (1905-1988), in leven onder meer ambassadeur te Bonn, en de in 1939 geboren drs. B.F. baron van Ittersum, alias de Beursbaron, jarenlang 'het gezicht' van de Amsterdamse Effectenbeurs). De slothoofdstukken betreffen het bezit en de functie van het Baron van Ittersum Fonds. Vooral door de fraaie foto's krijgt men een goede indruk hoe de 'spieker' Het Rosendael tegenwoordig functioneert als centrum van wat nu officieel wordt aangeduid als het landgoed 't Rozendael –t Nijenhuis en het 'focuspunt' van de familie Van Ittersum vormt.

De illustratieve verzorging van alle hoofdstukken (met veel in kleur afgebeelde familie-portretten) verdient alle lof. Jammer vind ik dat niet geheel duidelijk is bij wie de uiteindelijke verantwoordelijkheid berustte voor de diverse tekstbijdragen. Naar mijn indruk zijn met name de korte biografieën aangeleverd door diverse leden van de familie en door de auteurs zonder wijziging overgenomen. Dat verklaart enkele syntactische missers.

Ph.M. Bosscher

¹ Er zijn twee belangrijke historische landgoederen genaamd Het Nijenhuis in Overijssel: het hier bedoelde en Het Nijenhuis onder Diepenheim, sinds jaar en dag bezit van de grafelijke familie Schimmelpenninck.

² Ph.M. Bosscher, 'Raak haar niet aan, vriend! De toekomst van Het Nijenhuis in Salland', *Virtus*, IV (1997) 62-67.

MIDDELEEUWSE FRIESE ADEL EN ZIJN HUIZEN

P.N. Noomen, *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners* (Hilversum: Verloren, 2009, 278 p., index, bijlage op cd)

Bij de presentatie van het boek van Paul Noomen over stinzen in Friesland op 16 oktober 2009 bleek weer eens hoeveel moeite Nederlandse onderzoekers hebben met de afwijkingen die de Noord-Nederlandse middeleeuwse adel kenmerken. Zo werd er tijdens dat symposium gezinspeeld op de vermeende armoede van de Friese adel, die immers zulke kleine steenhuisen bezat en grote kastelen ontbeerde. Het gaf aan hoezeer een monografie over de Friese adel en zijn wooncultuur nodig is; wat aan vele verspreide studies in Friese context verschenen is, heeft het algemene beeld bij het gros van de onderzoekers nog niet kunnen bijstellen.

Het boek *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners* is een product van het stinzenproject, sedert 1999 uitgevoerd door de auteur als medewerker van de Fryske Akademy te Leeuwarden. Het project behelsde een inventarisatie van de bestaande en verdwenen stinzen en hoge wieren, alsmede een thematische beschrijving van diverse aspecten van de stinzen en hun bewoners. Daarbij is vanzelfsprekend een probleem wat men precies onder stinzen moet verstaan. Bij het onderzoek is uitgegaan van een definitie die aansluit op die van kastelen in het algemeen: een combinatie van criteria als verdedigbaarheid, adellijke bewoning, rechten en symboliek. Dat lost natuurlijk het definitieprobleem niet op, al was het maar omdat in veel gevallen de bronnen tekortschieten om al deze aspecten voor een bepaald object in kaart te brengen. Bovendien zijn de aspecten subjectief en niet absoluut. Zo constateert Noomen terecht dat verdedigbaarheid afhankelijk is van de frequentie en omvang van dreigingen in een bepaalde regio en tijd. Een vergelijking van de Friese stinzen met de klassieke stereotype kastelen moet dus wel mank gaan, als men de omstandigheden waarbinnen die verdedigbaarheid vereist was, daar niet bij betreft.